

Добры дзень, сябры! Я, Таццяна Старасценка, вітаю кожнага, хто далучыўся да нашай перадачы “Беларусь ад А да Я”. Сёння мы пагаворым пра першага збіральніка і даследчыка беларускіх прыказак і прымавак, фразеалагізмаў, крылатых выразаў Саламона Рысінскага.

Гучыць музыка. Біяграфічных звестак пра Саламона Рысінскага захавалася мала. Нават невядома, калі і дзе ён нарадзіўся. Даследчыкі мяркуюць, што недзе ў 60-х гадах XVI стагоддзя на Полаччыне. Здольнасці юнака заўважылі прыдворныя гетмана Рыгора Радзівіла, і Рысінскага накіравалі вучыцца за мяжу – у Альтдорфскі універсітэт у Германіі. Пасля ён вучыў дзяцей шляхты ў вёсках Літвы, Малой Польшчы, суправаджаў сваіх выхаванцаў у Германію, мажліва, у Швейцарыю, Чэхію, Францыю. З 1600 года служыў пры двары Радзівілаў і быў у іх прыдворным паэтам, настаўнікам, перакладчыкам. Латынь як тагачасную мову навукі ведаў дасканала.

Усё жыццё Саламона Рысінскага прайшло ў беднасці. Прыдворны лекар Радзівілаў Набароўскі пасля ягонаў смерці канстатаваў, што ва ўласнасці Рысінскі меў толькі кнігі. У яго бібліятэцы, якая была ці не самай вялікай прыватнай бібліятэкай у Еўропе, было больш за 1000 кніг з розных галін навук і мастацтваў: купленыя ў Беларусі і за яе мяжою творы Сымона Буднага, Мялеція Смятрыцкага, Яна Ліцынія Намыслоўскага і іншых, нямецкія і французскія выданні, тамы прыказак і прымавак, “Тэзаўрус палітычных афарызмаў”, зборнікі грэчаскіх прыказак, “Скарбніца польскіх, літоўскіх і лацінскіх выказванняў”, “Прытчы Саламона”, зборнікі псалмоў, шматлікія выданні па геаграфіі, мовазнаўстве, слоўнікі падручнікі лацінскай, грэчаскай, французскай, дацкай моў, даследаванні па арніталогіі, кнігі па педагогіцы, матэматыцы, астраноміі, псіхалогіі, літаратурнай крытыцы і многае-многае іншае.

Гучыць музыка. Галоўная праца гэтага высокаадукаванага вучонага і паэта, якой ён аддаў больш за 30 гадоў, -- “Тысяча восемсот польскіх прыказак...”. Мудрыя выслоўі здаўна паланілі Саламона Рысінскага.

Чытае артыст. Зборы прыказак – гэта не шкатулка з калье, бранзалетамі, завушніцамі на туалетным століку прыгажуні. Збор народных прыказак, створаных дасціпнымі і мудрымі людзьмі, -- гэта матэрыялізаваная ў сціслым і зіхоткім слове народная душа, філасофія жыцця, апраўданне чалавечай прысутнасці на зямлі, абгрунтаванне сэнсу індывідуальнага, асабістага і грамадскага, гістарычнага існавання, духоўная хартыя народа, яго пашпарт нацыянальнай тоеснасці і несмяротнасці ў свеце. Менавіта агульначалавечае ў прыказках розных народаў збліжае людзей, памнажае давер паміж імі, вядзе да дружбы і гуманістычнай супольнасці.

Гучыць музыка. Яшчэ ў 1585 годзе вучоны пісаў сваім выхаванцам.

Чытае артыст. Цяпер я разрываюся ад многіх спраў, ды што там разрываюся – я імі раздушаны: і вучыць, і перакладаць, і збіраць я вымушаны прыклады, якія б асвятлялі б і ўпрыгожвалі прадпісанні навукі. Мне нават у святочны дзень не выпадае быць вольным ад работы, няхай прыемнай і карыснай. Тая ноша, якую я ўзваліў на свае плечы, вельмі цяжкая і, наколькі я разумею, у будучым мяне не задаволіць. Нямногія ж вучоныя, якіх мне даводзілася бачыць, карысталіся такім метадам у збіранні паэтычных элементаў. Таму мяне апаноўвае вялікі клопат, якога дасюль, наколькі мне вядома, ніхто не меў. Я бачу, што ўзяўся за працу, якая патрабуе вялікай стараннасці для таго, каб пасля завяршэння яна магла прынесці карысць тым, хто вывучае гэтую галіну. Велізарны клопат, з другога боку, сабраць мноства кніг, што адносяцца да справы, і прывесці, як кажуць, да пункта...

Гучыць музыка. Кнігу Саламона Рысінскага склалі прыказкі, прымаўкі, выслоўі, фразеалагізмы, афарызмы Беларускага народа. Большасць выказванняў простага чалавека, зафіксаваных Рысінскім у XVI – XVII стагоддзях, дажылі да нашых дзён. Аўтар назваў свой зборнік польскімі прыказкамі. Гэта тлумачыцца тым, што ў другой палове XVI стагоддзя Беларусь была часткаю Рэчы Палітай. Беларускія феодальныя і шляхцкія апалчваліся, адмаўляліся ад беларускай мовы. Кніга Саламона Рысінскага прызначалася галоўным чынам заходнееўрапейскаму вучонаму свету. Складальнік хацеў паказаць тму, што не толькі грэкі, лаціняне, французы, немцы, італьянцы, англійчане маюць шмат прыказак і выслоўяў, у якіх захавалася народная мудрасць. Беларусы таксама маюць тысячы вострых, дасціпных, высокамастацкіх выказванняў.

Чытае артыст. Нацыянальная прыказка – скарбонка духоўнай сілы народа, яе здольнасці арыентавацца ў складаным, супярэчлівым і многа дзе неспазнаным свеце. Вось гэтая неспазнанасць знешняга, і ўнутранага чалавечага свету здаўна надавала прыказцы арэол таямнічай празорлівасці, заповітнай святасці. Людзі бачылі ў прыказцы бляск божай мудрасці, паколькі прыказка здзіўляе незвычайнай змястоўнасцю, згушчанасцю думкі пры сцісласці слоў, трапнасцю выяўлення сутнаснага ў прадмеце, лагічнай сувязі ў адносінах, чагосьці таёмнага ў пачуццях. Кандэнсаваныя думкі, зграбнасць формы, лаканізм і падтэкставае багацце, мудрасць высновы “Сказаў, як звязаў”, -- вось сакрэты, пры дапамозе якіх палоняць і пераконваюць нас залатыя словы прыказак.

Гучыць песня пра багацце роднай мовы. Вы слухаеце перадачу “Беларусь ад А да Я”, прысвечаную першаму збіральніку і даследчыку беларускіх прыказак і прымавак, фразеалагізмаў, крылатых выразаў Саламону Рысінскаму. Вучоны-гуманіст не толькі пераклаў сармацкія прыказкі (так ён назваў беларускія прыказкі ў прадмове) на лаціну, але

параўнаў іх з аналагічнымі творамі іншых народаў, а таксама з выслоўямі сусветнай літаратуры. Тут выразна праявіліся велізарная эрудыцыя Саламона Рысінскага, яго адукаванасць і фенаменальная памяць. Падкрэсліваючы здаровыя маральныя прынцыпы беларускага народа, што вельмі яскрава выявіліся ў яго прыказках і прымаўках, выслоўях, вучоны раіў выкарыстоўваць іх для народнай асветы і выхавання моладзі. Ён спасылаўся на цара Саламона, які пры дапамозе прыказак і прымавак, сабраных у народзе, імкнуўся прывіваць людзям добрыя звычаі і набожнасць.

Чытае арыст. Прыказкі больш поўна і закончана выкладаюць усю сістэму народнай філасофіі жыцця. Можна сказаць, што прыказкі – гэта лавіна жывых пошукаў жыццёвага сэнсу. Сэнс і мэта жыцця ўсведамляюцца тут як неабходныя ўмовы разумнага чалавечага існавання. Чалавек, які не можа адказаць, для чаго ён жыве, траціць і здольнасць жыць па-чалавечы. Прыказка не дае гатовых рэцэптаў на універсальны сэнс быцця, не раздае эліксіру напракат. Яна ўцягвае чалавека ў самастойны пошук, дражніць супярэчнасцямі, альтэрнатывамі, ажно пакуль той не ўцягнецца ў пазнанне самога сябе, у самааналіз, у роздум пра свет і сябе. У прыказках мы сустракаемся з той жа пульсацияй жыцця, думкі і волі, што і ў лірычных і ў буйных эпічных жанрах.

Гучыць музыка. Саламон Рысінскі ўключыў у кнігу прыказкі і прымаўкі, якія праўдзіва паказвалі сапраўдныя адносіны народа да феадалаў: Паноў мноства выкарыстоўвае ўбоства; Панская ласка на рабым кані ездзіць; Што сабе земляроб трымае, тое ў яго сенатар з’есць; Калі паны б’юцца, у падданных чубы трасуцца; Хай добра ўзбройваецца той, каго баіцца народ; Дзе людзі бяднеюць, там паны багацеюць; Панская хвароба – беднага здароўе; Багаты дзівіцца, чым бедны жывіцца.

Вопыт народа бязмежны, ён ахоплівае ўсе нюансы жыцця. У кнізе можна сустрэць выказванні пра чалавечую дабрыву (Розум без дабрывы – гэта меч у руках вар’ята), класавыя ўзаеміны ў грамадстве (На чым возе едзеш, таму і песенькі спявай), гультайства (Таму, хто рабіць не хоча, і мука рукі коле), вайну (Дай Бог добрую зброю, ды ніколі не карыстацца ёю) і многае іншае.

Прадмовы Саламона Рысінскага да зборніка 1618 года – першы ўзор грунтоўнага даследавання беларускіх прыказак і прымавак. Дасканала, з вялікім перакананнем ён паказаў іх культурную, жыццёвую каштоўнасць, значэнне для народнай асветы, навукі ўвогуле. Тым не менш, спосаб падачы матэрыялу – па алфавіце – крытыкі не вытрымлівае. Каб знайсці прыказку, выказванне на нейкую тэму, трэба прачытаць увесь зборнік. Але неабходна мець на ўвазе, што выданне – першае, яшчэ не быў распрацаваны прынцып падачы матэрыялу. Сучасныя парэміялагі ведаюць,

што алфавітны спосаб падачы матэрыялу няправільны, таму выкарыстоўваюць толькі тэматычны.

У цэлым жа кніга Саламона Рысінскага сярод адукаванай публікі была настолькі папулярная, што з 1618 да 1634 года перавыдавалася ажно 6 разоў. Праца вучонага аказала вялікі ўплыў на развіццё парэміяграфіі – навукі пра збор і выданне прыказак і прымавак.

Чытае арыст. Людзі звычайна ўжываюць прыказкі і прымаўкі для ўпрыгожання гаворкі, для “культурнасці”, калі хочуць выказацца прыгожа, складна, не абы-як. Прыказка, як узор на кашулі-вышыванцы, ажыўляе, расквечвае, узбагачае выказванне падтэкставымі намёкамі, ператварае інфармацыю ў самавыяўленне асобы. Прыказка дасціпна, трапна, часта іншасказальна згушчае ісціну, сцвярджае і дае ацэнку з’явы, падзеі, узаемін, перажыванняў. Думка, ператвораная ў прыказку і аздобленая ёю, ярчэй зіхаціць, закранае розум і бярэ за сэрца, выпрабоўвае здагадлінасць, кемнасць, досціп.

Гучыць музыка. Прыхільнік гуманістычных ідэй, Саламон Рысінскі высмейваў невуцтва і абмежаванасць ілжэвучоных. Чужымі, непрымальнымі для яго былі высакамерныя адносіны да простага чалавека – стваральніка ўсіх каштоўнасцей на зямлі матэрыяльных і духоўных. У народнай мудрасці ён бачыў найвышэйшую ступень развіцця чалавечага розуму.

Саламон Рысінскі быў грамадзянінам сацыяльнага прыгнечання і грамадскай несправядлівасці. Вучоны лічыў, што навук павінна быць даступнай для ўсіх, незалежна ад паходжання, саслоўнага і маёмаснага статусу і стану. Гуманіст цаніў у людзях маральную ўстойлівасць, адданасць навуцы, што пазваў асабістым прыкладам і паводзінамі.

Рысінскі ўзносіў паэтычны дар да нябёс, лічыў, што ён дадзены чалавеку ад Бога?

Чытае арыст. Мне ясным сонцам лёс наканаваны –
Не ведаць змрочных лёхаў нематы.
З табою кожным нервам знітаваны,
Не, Вечнасць, я ў цябе не паняты!
Зязюлямі гадоў пракукаваны,
Бор галавы маёй аснежыш ты
І ўладна пакладзеш на лоб круты
Зямныя ўпартыя мерыдыяны, --
Мяне не ўстрашыць захад залаты.
Да зор скірую думак караваны,
Арлы іх прывітаюць, як браты.
Не знікну так, як цень, як гук пусты.
Не адцвітуць вачэй маіх паляны,
Прабіўшы жвіру мокрага пласты.

Гучыць музыка. Мы павінны ведаць і шанаваць імя Саламона Рысінскага, бо па дзейнасці такіх людзей сусветнае грамадства мяркуюе пра ўзровень духоўных, маральных, навуковых дасягненняў кожнай нацыі, па іх вызначае інтэлектуальныя здабыткі, інтэлектуальны патэнцыял кожнага народа.

Думаю, вам, шаноўныя слухачы, будзе цікава пазнаёміцца з некаторымі мудрымі выслоўямі беларусаў Навагрудчыны, якія колькасцю каля 2000 адзінак апублікаваў яшчэ ў XVII стагоддзі Саламон Рысінскі. Большасць іх захавалася да нашых дзён: Што край, то абычай; Дзе любяць – бывай рэдка, дзе не любяць – ніколі; З вялікай хмары малы дождж; На пахілае дрэва і козы скачуць; Ад прыбытку галава не баліць; Да пары збан ваду носіць; Хто пад кім яму капае – сам у яе трапіць; Не ўсё тое золата, што блішчыць; Ціхая вада бераг падмывае; Усюды добра, а дома лепей.

Гучыць музыка. Прагучала перадача “Беларусь ад А да Я”, прысвечаная першаму збіральніку і даследчыку беларускіх прыказак, прымавак, фразеалагізмаў, крылатых выразаў Саламону Рысінскаму. Яна была падрыхтавана па матэрыялах артыкула Янкі Саламевіча “Выдатны вучоны Саламон Рысінскі”. Прагучалі ўрыўкі з даследавання Уладзіміра Калесніка “Руплівец у матачніках роднага слова” і верш Рыгора Барадуліна “Вечнасць”. Я, Таццяна Старасценка, разліваюся з вамі да новых сустрэч у эфіры.